

Nikola F. Pavković

ETNOLOŠKA KONCEPCIJA NASLEDJIVANJA

UVOD¹

Kao što se u istoriji i teoriji prava pravo vezuje za pojavu države, tako se i nasledjivanje povezuje sa ustanovom privatne svojine. Nasledjivanje, odnosno nasledno pravo, u teoriji prava označava skup pravnih odredbi koje regulišu tok imovinskih prava i obaveza posle stvarne ili proglašene smrti njihovog dotadašnjeg nosioca. Svi predmeti, pojave i obaveze koji su predmet nasledjivanja, zovu se opštim imenom ostavina. Lice ili lica koja u celini ili delimično nasledjuju ostavinu jesu naslednici.²

Slično shvatanje o nasledjivanju iznosi i naš poznati pravnik Borislav Blagojević. On nasledjivanje definiše kao "... prenos imovine nekog lica drugom licu odnosno drugim licima, i to u vezi i na osnovu činjenice smrti, a nasledno pravo u objektivnom smislu označava skup pravnih normi koje regulišu nasledjivanje, odn. nasledno-pravno sledovanje, dakle, skup pravnih normi koje regulišu prelaz imovine jednog lica za slučaj njegove smrti na druga lica, na njegove naslednike".³

Očigledno je da se pravno shvatanje nasledjivanja vezuje poglavito za instituciju vlasništva, posebno za materijalna dobra. To nedvosmisleno potvrđuje i shvatanje: "Nasledjivanje u svakom slučaju predstavlja pravoprijemništvo do koga dolazi u vezi sa smrću i posle smrti jednog lica, ono dakle predstavlja u krajnjem svom efektu prelaz i m o v i n e umrlog lica na druga lica".⁴ Imovinski karakter nasledjivanja u savremenoj pravnoj nauci izražava se "kao sledovanje u pravne odnose umrloga, a naslednik kao pravoprijemnik, sukcesor tih odnosa. U smislu takvog shvatanja, ustanova nasledjivanja ima č i s - t o i m o v i n s k i k a r a k t e r, tako da se naslednik javlja kao novi nosilac, novi subjekt prava i obaveza..."⁵
(Podvukao N.F.P.).

Nekadašnja shvatanja u rimskom pravu, ali i u nekim drugim pravnim sistemima i teorijama, o ličnom karakteru nasledjivanja, odnosno da je naslednik u izvesnom smislu produžetak ličnosti ostavio a svako pokolenje samo karika u prenosnom lancu, Borislav Blagojević smatra kao "izraz religijskih, patrijarhalnih i mističnih uticaja u pravu i ono je danas skoro opšte odbašeno..."⁶

Poznato je da su nastanak i dalji tok razvoja prava tesno povezani s moralnim i religijskim normama odgovarajućeg vremena i društva. Takav razvojni tok moralo je da prođe i pravo nasledjivanja. Ne radi samo o "izrazu" religijskih, patrijarhalnih i "mističnih uticaja" već o normalnoj i postojećoj kulturi čiji je segment bilo i pravo nasledjivanja. Zato pomenute kvalifikative o uticajima i pravu ne treba ocenjivati sa današnjih evropocentrističkih shvatanja o pravu. U pravnoj etnologiji je bar jasno, da je evropski pravni rečnik moguć samo u jasno determinisanoj pravnoj ideji.

Naša izlaganja tiču se poglavito etnološke koncepcije o nasledjivanju prema običajnom pravu novijeg vremena (XVIII-XX vek) u jugoslovenskim zemljama. Drugo, nije nam namera da dajemo iscrpan istorijski pregled nasledjivanja, već da na osnovu postojeće gradje etnološki koncept uporedimo sa pravnim i konstruišemo etnološki teorijski model nasledjivanja.

U shvatanju savremene pravne etnologije, kompleks nasledjivanja je znatno širi i složeniji od pravne koncepcije. Pored materijalnih dobara, koja su u prvom planu pravnog shvatanja nasledjivanja, mi imamo u vidu još i društvena i duhovna dobra.

Zadržaćemo se na četiri grupe pitanja koja čine osnovu i polazne tačke sledećeg nacerta modela za etnološko proučavanje nasledjivanja prema običajnom pravu jugoslovenskih naroda.

I - Nasledjivanje dobara, i to ne samo materijalnih, nalazi se na razmedju koje čine tzv. lična i stvarna prava. Tu se susreću i prožimaju stvari sa bićima: pojedinci postaju osobe sa tačno odredjenim statusom baš kao što se i stvarima pridaju odredjena svojstva i uloge. Zbog toga je značajno voditi računa o rečniku koji objašnjava neke pojmove kako o licima, tako i o stvarima.

II - Nasleđivanje nekih dobara povezano je i uslovljeno ekonomskom organizacijom. Ima dobara koja su zajednička svojina pojedinih srodničkih ili teritorijalnih zajednica. Načelno, takva dobra su neotudjiva izvan, ali otudjiva unutar grupe i to tačno odredjenim licima. Popisivanje i klasifikacija različitih vrsta dobara prema načinu njihovog prometa, kao i drugim svojstvima, javlja se kao kao nužna prethodna radnja.

III - Sistem nasleđivanja je povezan i sa tipom porodice, zadruge ili koje druge vrste društvene zajednice. U okviru tih zajednica se na određene načine vrši prenos ne samo materijalnih, nego i drugih vrsta dobara i funkcija.

IV - Nasleđivanje je, takodje, povezano sa autoritetom i moći u grupi. Neke ličnosti se isključuju u potpunosti ili delimično, dok druge uživaju puno pravo nasleđivanja. Sve to uslovljeno je kako polom i starošću, tako i mestom pojedinca unutar srodničke strukture grupe.⁷

I. SEMANTIČKI OSVRT

U kratkom semantičkom osvrtu pošli bismo od jezičkih kategorija naše tradicijske društvene misli i prakse. Treba, na primer, istaći distinkciju između pojmovan a s l e d n i k - onaj kome nešto pripada po pravu nasleđja i n a s l e d n i k - onaj koji je sposoban, kadar da bude sledeći u nečemu. Odgovarajući latinski izrazi su h e r e s - e d i i s - nasleđnik, baštinik u pravnom shvatanju, i s u c c e s s o r - o r i s - u smislu prejemnik.⁸ Kao što reč nasleđnik znači i sin, potomci - tako i nazivi posinak i domazet označavaju sina u smislu preuzimanja svih funkcija sina, da u svemu budu na mesto sina.⁹

Da li se kod nas radi o trajanju ili nasleđivanju? Zaista, ima više stvarnih razloga govoriti o trajanju u kulturalnom smislu nego o nasleđivanju u pravnom smislu stricto sensu. Radi se o kulturalnom kontinuitetu društvene prakse i konceptualnog modela o prednosti i prvenstvu opštih interesa u zemljišnoj svojini i funkcijama nad interesima pojedinaca.

Razlozi su u vrsti i obliku svojine i porodice. Institut privatne svojine, kao i oblik i struktura porodice, tesno su povezani s pravom nasleđivanja, posebno materijalnih dobara. Tačnije, oblik

Nikola Pavković

i struktura porodice, pa i širih društvenih zajednica (bratstvo, pleme), neposredno uslovljavaju kompleks pitanja vezanih za nasleđivanje.

U običajno-pravnoj praksi jugoslovenskih naroda i Arbanasa, sve do XIX veka, institut pune pravne svojine na nekretninama, u osnovi, nije u potpunosti bio razvijen. S tim u vezi je pravna radnja kupoprodaje zemlje koja je veoma dugo ograničavana pravom prvokupa bližike. Za obe pomenute pravne radnje neophodno je da u punoj meri bude razvijeno pravo na ličnu i privatnu svojinu, a toga nije bilo sve do XIX stoleća. Od srednjeg veka, koliko se može pratiti, zemlja je imala prvorazredni ekonomski značaj kako za šire srodničke zajednice, tako i za porodice. U pitanju je, pre svega, obradiva zemlja koja je bila porodična (zadružna) svojina, dok su komunske zemlje ("planina") bile u svojini širih srodničkih i teritorijalnih zajednica (bratstvo i pleme, odnosno selo i župa). Čak i privatnom (porodičnom) zemljom, koja je nasledna, nije se moglo lako i svojevolejno raspolagati; ona je bila pod srodničkom i širom socijalnom kontrolom.¹⁰ Porodična dobra nisu pripadala pojedinim osobama, već precima, sadašnjim i budućim pokolenjima. Prema običajnom pravu i shvatanju o zemljišnoj svojini, sadašnji vlasnici baštine dužni su da je sačuvaju i predaju budućem naraštaju. Pre bi se moglo govoriti da je ustanova državine i plodouživanja bila rasprostranjenija i čvršće uobličena nego institut privatnog vlasništva. Zato reč i pojam naslednik (successor-oris) više znači onoga koji je jedna karika u lancu korisnika i plodouživalaca, nego lice koje ima punu pravnu svojinu na nasledno dobro.

Imajući sve ovo u vidu, a posebno naturalni karakter privrede našeg sela u prošlosti, Ljubinka Ćirić-Bogetić je s pravom konstatovala da je porodica, sa pravnog gledišta, više bila samoupravno telo nego pravno lice.¹¹

II. N A S L E D N A D O B R A

VRSTE DOBARA

1. Kolektivna dobra

Tip organizacije u kojem se javljaju kolektivna dobra: pleme, bratstvo, opština i selo.

Osnovne društveno-ekonomske osobine kolektivnih dobara:

a) Ona su neustupiva izvan grupe i, načelno, nedeljiva unutar grupe.

Etnološka koncepcija nasleđivanja, ES-EDS IV(1982), 391/392

b) Osnovni oblik privredjivanja je polunomadsko stočarstvo. S obzirom da su posedi porodične zemlje mali, zajednička dobra (pašnjaci i šume) imaju veliki ekonomski značaj.

v) Svaka porodica, načelno, ima ista prava u kolektivnoj zemlji bez obzira na broj njenih članova i stoke koju poseduje. De facto, prava nisu ista, jer od zajedničkih dobara više koristi imaju porodice sa većim brojem stoke. Pravo iskorišćavanja zajedničkih dobara ne može se otudjiti niti ustupiti drugome ko ne pripada određenoj zajednici i nema udela u komuni.

g) Svaka porodica može na kolektivnoj zemlji podizati stočarsku kolibu, ograditi komad zemlje i na njemu gajiti povrće ili šta drugo. Na taj način se ne stiče pravo svojine na tu zemlju. Prema potrebi, svaki ovako ogradjeni deo zemlje može uvek biti pretvoren u pašnjak.

d) Dužnost svakog pojedinca i zajednice kao celine jeste da brane kolektivna dobra od spoljnih neprijatelja.

dj) Ako stranac kupi ili drukčije stekne komad zemlje u zajednici koja ima komunska dobra, on ne stiče automatski pravo na korišćenje zajedničke paše i šume.

e) Kolektivna dobra su se sticala zauzimanjem slobodne, "ničije" zemlje, zatim nasleđivanjem, kupovinom, ratom odnosno otimanjem od suseda.

ž) Tokom postepenog prelaženja od stočarstava na zemljoradnju, deo kolektivnog zemljišta se mogao pretvoriti u privatne livade i oranice. Tada se kolektivna zemlja sporazumno deli po kućama. Kuća koja nije učestvovala u sticanju pašnjaka otimanjem (ratom), nema ni udela u iskorišćavanju i eventualnoj deobi.¹²

2. Zajednička dobra zadružnog tipa

Tip društvene organizacije: zadružna i inokosna porodica.
Osnovne društveno-ekonomske osobine.

a) Zadruga je, u načelu, sastavljena od nekoliko pokolenja srodnika ili (redje) nesrodnika.

b) Zadružna dobra su, u principu, neustupiva izvan zajednice i deljiva (nasledna) unutar zajednice. Izuzeci ustupanja (otudjenja) izvan zajednice su u slučaju velike potrebe, kao: glad, otkup iz ropstva, plaćanje duga u krvi. Institucionalizovani mehanizam zaštite

Nikola Pavković

protiv otudjenja baštinskog dobra izvan odredjenog srodničkog kruga je pravo prvokupa.

v) U zadruzi, a kako je dokazao V. Bogišić tako je bilo i u inokosnoj porodici, nije bila razvijena patria potestas. To se može reći čak i za najrazvijenija gradska područja u srednjem veku.¹³ Baštinska dobra su pripadala zajednici, kako sadašnjim tako i budućim naraštajima. To izvire iz shvatanja da je porodična zajednica stalna. Pitanje nasljedjivanja dobara i funkcija u zadruzi ne postavlja se sve dok ona postoji, odnosno dok ima (pre svega) muških potomaka. Tako je bilo čak i u nesrodničkoj zadruzi sve do 1852. godine, gde su dobra izumrlih zadrugara nasljedjivali zadrugari nesrodnici, a ne srodnici izvan zadrugež¹⁴ I u ovom slučaju, kao kod zabrane endogamije u nesrodničkoj zadruzi, za ostvarenje prava nasljedja značajniji je činilac zajednice života no krvno srodstvo.

Smrt jedne osobe u zadruzi, pa i samog starešine, ne postavlja obavezno i pitanje nasljedjivanja. Zadruga je kolektivni subjekt svojine. Samo u slučaju izumiranja zajednice i nemanja bližih srodnika javlja se pitanje nasljedjivanja njihovih dobara. To je bilo uređeno odredbama državnog ili običajnog prava: u panonskoj zoni kao nasljednik se javljala država ili vlastelin, a u dinarskoj dalje rodbina.¹⁵

3. Privatna (porodična) dobra

Tip društvene organizacije: inokosna (nuklearna) porodica.

Kako je dokazao V. Bogišić, svaka inokosna porodica je u osnovi i zadružna. Ona je zasnovana na istim načelima kolektivizma, jer otac porodice u njoj nema neograničenu i ličnu svojinu na porodičnim dobrima. Otac je u njoj izjednačen sa sinovima u svim svojinskim pravima.

Dobra su neotudjiva izvan kruga bližike, ali nasledno prenosiva.

4. Dobra u ličnoj svojini

Tip društvene organizacije: zadružna i uža porodica.

Dobra u ličnoj svojini su otudjiva i izvan kruga srodnika i prenosiva putem nasljedja.

Prćija (osobac) žene nasledjuje se po vertikalnoj liniji gde prvenstvo imaju kćeri; ako nema dece zastupljena je vodoravna linija nasljedja (vraća se ženinom rodu). Ako je muškarac imao prćiju, posle

smrti vraća se njegovoj zadruzi.¹⁶

SASTAV NASLEDNIH DOBARA

1. Bića: stoka. Iako spada u pokretna dobra, stoka se računa i u baštinu, jer se nasljedjuje po istim načelima kao i zemlja. Ona se neuporedivo lakše otudjuje nego nepokretne baštine upravo zato da bi se tako dobivenim novcem podmirivale razne obaveze plaćanja.

2. Dobra

a) M a t e r i j a l n a: obradiva zemlja, pašnjaci, šume, zgrade, voćnjaci, vinogradi, mlinovi. Zemlja kupljenica se lakše otudjuje no baština.

b) S o c i j a l n a: zvanja i funkcije (kneza, vojvode, barjaktara, čuvara bese - dorzona). Ne radi se toliko o vertikalnim transmisijama - od oca na sina - već su postojala bratstva i kuće koje su redovno davala određene starešine i glavare. Samo u sporadičnim slučajevima prenošenje je bivalo koso, na liniji ujak-sestrić.

Porodično ime se nasljedjuje, po pravilu, po muškoj - oćin-skoj liniji. Matrilinarnosti je bivalo sporadično, kao posledica matrilokalnog braka.

v) S o c i o - e k o n o m s k a: zakup zemlje. Za vreme turske uprave u svim našim krajevima zemlja je nominalno pripadala Osmanskoj državi koja je bila uređjena na teokratskoj osnovi. Prema islamskom pravu, raja nije mogla biti pravni nosilac svojine zemlje. Seljačka baština, kao mirijska zemlja, nije se mogla prodati, darovati, ustupiti ne uslugu ni menjati. Po Ebušudu, turskom pravniku iz XVI veka, zemlja je raji samo ustupljena u državinu i to pod određenim uslovima.¹⁷ Iste zabrane prodaje, zamene i prenosa zemlje u Bosni sadržane su u zakonskom tumačenju Mehmeda Behaia iz 1610. godine.¹⁸ Prema otomanskom pravu, jasno proizilazi da pravo raje na zemlju nije pravo pune svojine, već trajan i nasledan zakup. Raja je, međjutim, prava na trajan i nasledan zakup gledala kao na nasljedjivanje baštine.¹⁹ Slična vrsta stalnog zakupa (prenos sa oca na sina) postojalo je i u Dalmaciji gde su seljaci-pučani zakupom obradjivali patricijske zemlje.

g) D r u š t v e n o - m o r a l n a: krvna osveta. Sve posledice krvne osvete su nasledne, prenosive i bilateralne kako za oštećenu stranu, tako i za stranu koja duguje krv. Nasljedjivanje je

u ovom slučaju po visini i po širini srodničke strukture grupā. Vertikalno nasledjivanje je u porodici i to po muškoj uzlazno-silaznoj liniji koja obuhvata oca i dedu (ako su kadri da izvrše osvetu), odnosno sve muške potomke. Vodoravno nasledjivanje obuhvata najpre rođenu braću, a zatim po odredjenom redosledu i sve ostale bratstvenike i plemenike. Prenos i nasledjivanje osvete se ne mogu izbeći, jer se stiču samim pripadanjem grupi. Suprotno bi moglo biti samo u slučaju istupanja i odricanja od svoje grupe.

d) S o c i j a l n o - d u h o v n a: Kumstvo i krsna slava.

1. K u m s t v o je socijalno-duhovna ustanova sa funkcijama pretežno društvene prirode. Ono spada u par excellence prenosivo i nasledno dobro. U stabilnim socio-kulturnim sistemima, kumstvo je vrlo trajna i nasledna medjuporodična veza.²⁰ Ono kumovima nameće najstrožu egzogamiju, koja je u ovom slučaju čvršća i doslednija od rodovske egzogamije. Bez velike nevolje kumstvo se nije menjalo ni raskidalo.

2. K r s n a s l a v a. Kult domaćeg zaštitnika, sveca, je prenosiv i nasledan po vertikalnoj liniji: od oca na sina, odnosno od oca na kćer u slučaju domazetskog braka. Krsno ime se po pravilu nasledjuje zajedno sa kućom i imanjen.

III. N A S L E D N E J E D I N I C E I S I S T E M I T R A N S M I S I J E

1. Jedinice

Pleme i bratstvo su jedinice - kolektivni subjekti nasledjivanja svih plemenskih i bratstveničkih dobara. Plemenska dobra se dele (nasledjuju) izmedju bratstava; bratstvenička dobra se dele na kuće.

2. Sistemi

a) L i n i j a t r a n s m i s i j e je, uglavnom, jednosmerna; tačnije patrilinearna. U slučaju deobe zadruge, žena nasledjuje idealni deo umrlog muža samo ako ima muške dece i ako se ne preuda.

Nema li muških naslednika, kćer može imati samo užitak do udaje ili smrti. Ona može naslediti porodična dobra i kad se zavetuje da će ostati u celibatu. To je "ostajnica" ili "virdjina". Zavetujući se da će "postati muško", ona dobija puni socijalni status muškarca: od

Etnološka koncepcija nasledjivanja, ES-EDS IV(1982), 391/392

muškog imena i odeće do društvenog priznanja da je muško i naslednik. Za svoga života, ostajnica je subjekt svih patrimonijalnih prava sem otudjenja.²¹ Posle njene smrti najbliži kolaterali nasledjuju sva njena dobra.

b) R e d. U našem tradicionalnom obrascu kulture nasledjivanja, v e, r t i k a l n i red je normalan. On je osoben za patrijarhalnu strukturu srodstva. Sve vrste naslednih dobara, sem majčine prćije i krsne slave u uksorilokalnom braku, prenose se po muškoj liniji. Majčin osobac ili prćija (posebno ruho i nakit) ide po ženskoj liniji - kćerima.²²

H o r i z o n t a l n i red se primenjuje na nivou plemena i bratstva. U okviru plemena transmisija je od bratstva na bratstvo, a u bratstvu od kuće na kuću. Treća vrsta vodoravnog nasledjivanja je od brata na brata i dalje do trećih (ili čak šestih) bratućeda, ali samo u slučaju kada se na jednoj strani javi defunctus seminis, odnosno nedostatak muških naslednika. Sporadično, horizontalna linija nasledjivanja baštine bila je moguća i medju duhovnim srođnicima.²³

K o s i r e d: od ujaka na sestrića primenjivan je iznimno.

IV. O D R E D J E N J E I M A O C A P R A V A
N A S L E D J I V A N J A

Primarni socijalni okvir u kojem se ostvaruje nasledjivanje jeste porodica (bilo inokosna bilo zadružna), a u plemenskoj organizaciji i bratstvo.

Način podele porodičnog (zadružnog) imanja je uslovljen srođničkom strukturom zadruge. Okosnica te strukture je generacija braće - osnivača zadruge. Svaki od njih predstavlja po jedan "stup" koji prima jednak nasledni deo bez obzira na brojnost svojih članova. Prema normama običajnog prava, taj princip nasledjivanja odnosi se samo na kategoriju baštinskih dobara.

a) Izbor naslednika - Po kriterijumu p o l a : nasledjuju samo muškarci. Žene (sestre) su isključene iz nasledstva, pa su u tome potpuno ravnopravne muškarcima. Za izgubljeno nasledstvo, sestra ima pravo na otpremninu pri udaji, na doživotni užitak (ako se ne uda), pa i na pravo povratka u rod ako obudovi. Svoju ličnu imovinu (osobac, prćiju) devojka stiće delimično od poklona, delom iz kuće i prćije svoje majke.

U novije vreme (posle 1945. godine), u naslednom pravu kao objektivnom pravu, žena je izjednačena sa muškarcem (sestre sa braćom). Medjutim, u praksi nasledjivanja postoji pravni dualizam koji se oslanja na pozitivne zakonsko propise i na običajno pravo. Kada se sestra danas odriče svoga dela imanja u korist brata, to ne znači da se radi samo o snazi patrijarhalne tradicije, već i o ekonomskom racionalizmu shvatljivom svakom seljaku za koga priznavanje jednakih naslednih prava za oba polaza znači dalje usitnjavanje i onako već usitnjenih seljačkih poseda.

U uslovima pravnog dualizma u nasledjivanju, sestra može ostvariti subjektivno nasledno pravo, ali je to često po cenu poremećaja medjuljudskih odnosa. Tačnije, ako sestra sudskim putem ostvari svoje nasledno pravo, tada slabe ili se čak gase srodnički odnosi; odiva ne dolazi u rod ni na žalost ni na veselje.

Naravno, ne zagovara se nejednakost polova u objektivnom naslednom pravu; jednostavno, negativne posledice pravnog dualizma u nasledjivanju postoje i danas kao društveni problem.

Poseban je položaj udovice. Sa ili bez dece, ona ima pravo da ostane u muževljevoj kući (zadrugi); ima doživotni plodoužitak, ali ne i pravo raspolaganja imovinom. Ta nasledna prava gubi još u slučaju povratka u rod, preudaje ili "moralne pogreške".²⁴

K r i t e r i j u m s t a r o s t i u nasledjivanju, uopšte uzevši, nije bitan. Medjutim, već u nasledjivanju kućnog ognjišta zastupljeno je pravo minorata. Suprotno patrijarhalnom načelu o prvonstvu starijih, staru zadružnu kuću pri deobi redovno nasledjuje najmladji brat.²⁵

b) Načela deobe zadruge

1. Osnovna baštinska dobra i novac dele se po kolenima braće. To je načelo nejednakosti.

2. Hrana i sirovine za odeću dele se po glavama - princip jednakosti.²⁶

v) Testament

Pod uticajem rimskog prava, već u ranom srednjem veku, uglavnom u Dalmaciji, javljaju se zaveštanja zemlje najpre u korist crkve. To je redovno činjeno uz saglasnost srodnika. Prvobitni testamenti su činjeni, po pravilu, pro remedio animae, tj. za spas i pokoj duše.

Etnološka koncepcija nasleđivanja, ES-EDS IV(1982), 391/392

U razvijenom srednjem veku oporuke svuda čine vlastela i duhovnici, a kasnije i ostali imućniji pojedinci.²⁷ Zaveštanje koje bi učinila udovica najčešće bi bilo nevažno i narodni sud ga je mogao poništiti.²⁸ Medjutim, u našem seljačkom društvu i po odredbama običajnog prava, oporučnog nasleđivanja nije bilo.²⁹ Gde je bilo muškog potomstva, zadruge ili bratstvenika, baštinom se nije moglo raspolagati testamentalno ni in vitea niti in mortis causa.

Z A K L J U Č A K

1. Nastanak i razvoj institucije nasleđivanja, u pravnoj koncepciji, najtešnje su povezani s privatnom svojinom. Pitanje nasleđivanja otvara se u momentu smrti dotadašnjeg nosioca prava svojine. U pitanju je, pre svega, svojina na materijalnim dobrima.

2. Nasleđivanje se ne može vezivati samo i pretežno za institut svojine zemlje i drugih materijalnih dobara. U uslovima šire kolektivne i zadružne zemljišne svojine kod nas, nema ni strogo pravnog shvaćanja nasleđivanja. Etnologija pruža o tome mnoge dokaze, počevši, na primer, od naše pa do savremenih tradicijskih kultura Afrike.

3. Za afrička tradicijska društva, nasleđivanje materijalnih dobara sve do nedavno nije imalo skoro nikakvog smisla i značaja. Nečija smrt je otvarala drukčija pitanja no što su ona u civilizacijskoj kulturi Evrope. Najvažniji problem je kako pokojniku, putem ceremonija, obezbediti dostojno mesto medju precima, i drugi, kako sačuvati kontinuitet srodničke grupe i siguran položaj živih u društvu koji su ugroženi nečijom smrću. Nasledna svojinska prava javljaju se tek u najnovije vreme. Tek razvojem poljoprivrede, a posebno gajenjem više godišnjih kultura (voće), nekadašnje pravo korišćenja zemlje postepeno se ustaljuje i poprima karakter svojinskog prava. Ali i tada je to samo pravo trajnog korišćenja koje se ne vezuje za ličnost već za šire društvene zajednice (rodove).³⁰

4. U našoj tradicijskoj socijalnoj kulturi težnja za nasleđivanjem izražava se kroz brigu i uporno nastojanje da se obezbedi muško potomstvo. Potomstvu se predaju kako materijalna, tako i duhovna i socijalna dobra i funkcije. U širokoj zoni tzv. patrijarhalne kulture čak su izraženije briga i težnja za očuvanjem i nastavljanjem

Nikola Pavković

socijalnih i duhovnih no materijalnih vrednosti. Materijalna dobra su bezvredna ako nema naslednika koji će produžiti imo roda i domaćeg ognjišta, koji će odavati počasti pokojnicima, ako nema sukcesora u svim socijalnim i religijskim funkcijama onih koji odlaze sa ovoga sveta. Naše tradicijsko "ostaviti kuću i imanje" ima prvenstveno taj smisao.

5. Postizanje i obezbedjenje nasledjivanja vrši se kroz odgovarajuće društveno priznate kulturne sisteme. U normalnim okolnostima ti sistemi deluju "nevidljivo", oni su opštepriznati i poznati svima. To je patri- ili (kod nas redje) matrilinearnost. Ugroženi osnovni kulturalni sistem u segmentu nasledjivanja (smrt i defunctus seminis u zadruzi ili bratstvu) aktivira nestandardne, dodatne i pomoćne kulturalne mehanizme: domazetstvo, posinjenje a ponegde i memorijalnu adopciju. Cilj sva tri nestandardna kulturalna mehanizma je da obezbede naslednika. On će, naročito u prva dva slučaja, zameniti sina u svim njegovim naslednim funkcijama - socio-ekonomskim i religijskim. Medjutim, kod memorijalne adopcije (poznate pod nazivom "oblačenje"), kako ju je opisao i proučio Milenko Filipović, "obučona" osoba samo će zamenjivati i naslediti pokojnika u nekim njegovim prigodnim društvenim funkcijama.

Uslov da se stekne svojstvo naslednika u svim pravima i dužnostima jeste da se novi sukcesor usvoji na ritualan način. Obred je javan i svečan čime se stiču verifikacija i priznanje šire društvene zajednice.

6. Pravna koncepcija nasledjivanja je samo jedan aspekt ovog pitanja, koji je uglavnom svojstven civilizacijskim kulturama. Pored njega, etnološko shvatanje ima u vidu i niz drugih i drugačijih aspekata nasledjivanja: od socijalnih, duhovnih i materijalnih naslednih dobara (treća su verovatno i najmladja), pa do nasledjivanja posebnih funkcija, znanja, veština, mitova i predanja.

N A P O M E N E

- 1 Sadržaj ovoga rada, u osnovnim crtama, bio je tema moga predavanja "Transmission successorale en droit coutumier yougoslave" doktorantima III stepena u Centre Droit et Cultures na Université de Paris X - Nanterre oktobra 1979. godine. Prema dogovoru sa rukovodiocem pomenutog Centra (prof. R. Verdier), moje predavanje je bilo saobraženo "Programu istraživanja o sistemima sukcesije i nasljedivanja" usvojenom u Centru, a kasnije i objavljenom. Isto predavanje ponovio sam i u Etnografskom institutu SANU, u Beogradu februara 1980.
- 2 Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb 1968, s.v. Nasljedno pravo.
- 3 Borislav T. Blagojević, Nasljedno pravo u Jugoslaviji, Beograd 1974, 12-13.
- 4 B.T. Blagojević, N.d., 13.
- 5 B.T. Blagojević, N.d., 14-15.
- 6 Ibid.
- 7 Programme de recherche sur les systèmes de succession et d'héritage. Droit et Cultures 1, Paris 1981, 89.
- 8 Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. JAZU, Zagreb 1914, s.v. Naslijediti, Naslijedje, Nasljednik, Nasljedovati; Nasljedstvo, Nasljedjivati; Vladimir Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik I, Zagreb 1908, sv. Baština; Isto, sv. V, s.v. Nasljedstvo, Nasljeđak, Nasljednik.
- 9 Valtazar Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena, JAZU, Zagreb 1874, 302-307, 308-310; Tihomir R. Djordjević, Naš narodni život II, Beograd 1931, 611
- 10 Nikola F. Pavković, Pravo preče kupovine u običajnom pravu Srba i Hrvata, Beograd 1972, 57-59.
- 11 Ljubinka Ćirić-Bogetić, Korunice u Crnoj Gori u XIX veku, Titograd 1966, 53.
- 12 Pomenute i druge osobine najbolje je proučila Lj. Ćirić-Bogetić u pomenutom delu.

Nikola Pavković

- 13 Valtazar Bogišić, O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata, Beograd 1884; V. Bogišić, Glavnije crte obiteljskoga pisanoga prava u starom Dubrovniku, JAZU, Rad V, Zagreb 1868, 129, 130; V. Bogišić-C. Jireček, Liber statutorum civitatis Ragusii. Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium vol. IX, Zagreb 1904, Lib. IV, cap. LVIII.
- 14 Ružica Guzina, Regulisanje svojinskih odnosa u Srbiji XIX veka na bazi običajnog prava. Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susednim zemljama. SANU, Posebna izdanja Balkanološkog instituta knj. 1, Beograd 1974, 458.
- 15 V. Bogišić, Zbornik ..., 356 -357.
- 16 V. Bogišić, Zbornik ..., 279-280, 287-288, 364.
- 17 Gl' b D. Gl'bov, Turski izvori na istorijata na prvoto pravoto v b'lgarskite zemi. Tom I, Sofija 1961, 61.
- 18 Ćiro Truhelka, Stari turski agrarni zakonik za Bosnu, Glasnik Zemaljskog muzeja XXVIII, sv. 3 i 4, Sarajevo 1917, 457.
- 19 Branislav Nedeljković, Istorija baštinske svojine u novoj Srbiji od kraja XVIII veka do 1931, Beograd 1936, 105-107; Stojan Novaković, Tursko carstvo pred srpski ustanak 1680-1804, Beograd 1906, 69.
- 20 Radomir D. Rakić, Kumstvo u pravoslavnih Jugoslovena kao socijalno-strukturni oblik. Etnološki pregled 10, Cetinje 1972, 113.
- 21 Nikola Pavković, Le mariage matrilocal dans la société patrialcal chez le Yougoslaves. Premier congrès international d'ethnologie européenne, Paris 1971, Commission 6; Marijana Gušić, Pravni položaj ostajnice - virdjiniše u stočarskom društvu regije dinarida, Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove, SANU, Pos. izd. Balkanološkog instituta, knj. 4, Beograd 1976, 279.
- 22 V. Bogišić, Zbornik ..., 279-280.
- 23 V. Bogišić, Zbornik ..., 353.
- 24 V. Bogišić, Zbornik ..., 138-140; Vidak Vujačić, Nasljedni i umovinski odnosi u "klasičnoj" crnogorskoj porodici, s posebnim osvrtom na precedentno pravo muških, Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susednim zemljama, 507-508.
- 25 V. Bogišić, Zbornik ..., 335-336, 339-341.
- 26 V. Bogišić, Zbornik ..., 332-336.

Etnološka koncepcija nasljedivanja ES-EDS, IV(1982), 391/392

- 27 N.F. Pavković, Pravo preče kupovine..., odeljak o testamentarnim zaveštanjima.
- 28 Možda na žalbu bratstva Krivokuća, crnogorski vladika Vasilije je 1763. godine odredio sud od 24 kmeta koji je poništio zaveštanje što ga je učinila udovica Jana, presudivši: "I mi dvadeset i četiri kmeta ne mogosmo sudom naći da može žena priložiti muževnju baštinu Joviše Krivokuće, o čijega su ostala dva sina, jedan od perve žene, a drugi ot Jane. I po očinoj smrti umrije Janin sin, ostade baština bratu, pastorku Janinu. Umrije pastorak, ostade baština bratstvu". Tomica Nikčević i Branko Pavićević, Crnogorske isprave XVI-XIX vijeka, Cetinje 1964, br. 75. (Podvukao N.F.P.).
- 29 V. Bogišić, Zbornik ..., 357-358.
- 30 R. Pageard, Approche pour une étude de la succession Mossi (Haute-Volta), Droit et Cultures 1, Paris 1981, pp 95, 101-102.